

Received 22.05.2024	Research Article	JOTS
Accepted 27.06.2024		8/2
Published 20.07.2024		2024: 302-330

Vefaiyye Taraftarlarına Taziye: İki Ebu'l Vefâ, İki Vefâiyye, Efsaneler ve Gerçekler

Condolences to the Followers of Vefaiyye: Two Abu'l Vefâs, Two Vefaiyyes, Legends and Realities

Ahmet KÜÇÜKKALFA*

(İstanbul/Türkiye)

E-mail: akucukkalfa@gmail.com

During the Timurid period, the Sunni-Zayniyye cult was prominent in the Islamic world. Under Fatih Sultan Mehmed (1451-1481), Sheikh Abu'l Wafâ was the leading figure of this cult. After the death of Ibrahim Bey II (1423-1464) of Karaman, Abu'l Wafâ moved to Istanbul at Fatih Sultan Mehmed's invitation. Fatih built a complex in his honor, recognizing him as the highest religious authority, which led to the widespread influence of the Zayniyye-Wafâiyye cult. Neither Ashik Pashazâda nor his son-in-law Sayyid Walayâd were mentioned in records from Fatih Sultan Mehmed's period. After Fatih's death in 1481 and Abu'l Wafâ's in 1491, the Abdullah Agha Mosque, linked to Sayyid Walayâd's Sunni-Zayniyye cult, was completed in 1492 during Bayezid II's reign. The alternative project to introduce Sayyid Walayâd's İraqi Heterodox Abu'l Wafâ cult ended with him becoming the sheikh of the Sunni-Zayniyye cult. The Menâkıbname of İraqi Sheikh Abu'l Wafâ (1020-1107), rediscovered in 1976, gained popularity in the 1980s after A. Y. Ocak's articles. Sayyid Walayâd's claim to the Sunni-Zayniyya sheikh title in 1494 is disputed, as contemporary sources lack evidence, and documents linking him to Aşikpashazâda and Abu'l Wafâ are from Sayyid Walayâd himself. Claims about the Menâkıbname's impact on Anatolian Sufism overlook its historical development.

Key Words: Wafâ'iyya cult, Sheikh Abu'l Wafâ, Aşikpashazâda, Sayyid Walayâd, Hünkâr Haji Bektaş Veli.

* ORCID ID: 0000-0001-9201-8651.

1. Giriş

Iraklı (heterodoks) Ebu'l Vefâ Menâkıbnâme'si'ni keşfeden ve kendi soyuna ait ayrı bir menâkıbnâme düzenleyerek Iraklı Ebu'l Vefâ ile akrabalık bağı kuran Aşıkpaşazâde'nin damadı Seyyid Velâyed'in, Karamanoğulları ve Osmanlı dönemlerinde dinî lider olan Sünnî Zeyniyye şeyhi, bilgin ve şair Ebu'l Vefâ'nın ölümü sonrasında, Osmanlı devletinin himayesinde Sünnî Zeyniyye şeyhi olarak yaşamını sürdürmesi, günümüz araştırmacılarının ilgisini çekmektedir.

1026-1107 yılları arasında yaşayan Şeyh Ebu'l Vefâ'ya ait 1473-1474 tarihli tek Arapça velâyetname/menâkıbnâme ve Aşıkpaşazâde'nin damadı Seyyid Velâyed (ö. 1522) tarafından tercüme ettirilmiş bir Türkçe velâyetname/menâkıbnâme günümüze ulaşmıştır.¹ Türkçe tercümeyle Seyyid Velâyed'in kendine ait menâkıbnâmesinin eklenmesiyle Seyyid Velâyed'in soyu ile Şeyh Ebu'l Vefâ'nın soyu arasında akrabalık bağı kurulmuştur.

Aşıkpaşazâde'nin soy ataları arasında 1240 yılında meydana gelen Büyük Türkmen ayaklanmasının lideri Baba İlyas Horasanî (Baba Resul), Aşıkpaşa, Muhlis Paşa, Elvan Çelebi gibi tasavvufî, edebî ve siyasî açıdan ünlenmiş kişiler vardı.

Fatih Sultan Mehmed döneminin yazılı kaynaklarında adı geçmeyen Aşıkpaşazâde'nin eseri Menâkıb u Tevârih-i Âli Osman gibi bir Osmanlı tarihinde de Aşıkpaşazâde soyu ilk kez Iraklı Vefâilik tarikatına bağlanmıştır. Türk tasavvuf tarihinin geç dönemine ait her üç eserden dolayı (Ebu'l Vefâ Menâkıbnâme'si, Seyyid Velâyed Menâkıbnâme'si, Aşıkpaşazâde Tarihi) Iraklı Vefâilik inancının Türk tasavvuf tarihinin belirleyici unsuru olduğuna dair yeni bir akım oluşturulmuştur.

Iraklı Şeyh Ebu'l Vefâ menâkıbnâme'sinin ve Aşıkpaşazâde tarihine eklenen Vefâiye tarikatı bağlantısının, yeni bir bakış açısıyla incelenmesi gerekliliği, bu makalenin çıkış noktası olmuştur.

Bu makalede Fatih Sultan Mehmed döneminin en yüksek dinî lideri Ebu'l Vefâ ile karıştırılmaması için diğer Ebu'l Vefâ'dan (Şeyh Ebu'l Vefâ Bağdadî'den

¹ Ebu'l Vefâ Menâkıbnâme'si'nin bilinen tek Arapça nüshası İngiltere, Bibliatheque Nationale'dadır. Günümüze ulaşan Türkçe Ebu'l Vefâ Menâkıbnâmeleri'nden üzerinde tarih kaydı bulunan tek nüshası olan İstanbul Üniversite nüshası 1586 tarihlidir. (Kaçmaz, 2006: 15)

veya Ebu'l Vefâ Vâsıtî'den), bu araştırmamızda “Iraklı Ebu'l Vefâ” olarak bahsedilecektir.

2. İstanbul'un Fethi: Devletin Merkezileşmesi ve Rönesans

Çağın en ileri barut ve top teknolojisini kullanma gereği olarak, büyük ölçüde düzenli ordu yapılanmasına geçen Türk ordusunun Roma (Rum) başkentini fethetmesiyle, tarihi boyunca birçok farklı ulustan hanedanın hüküm sürdüğü 1.100 yıllık Roma imparatorluk (323-1453) başkenti Konstantinopolis'te Müslüman-Türk hanedanlığı dönemi başlamıştır. 1204 yılı Haçlı Seferi sırasında Latinler tarafından işgal edilen İstanbul, yağmalanmış, imparatorluk ailesi ve halkının büyük çoğunluğu İstanbul'u terk etmiştir. Başkent in geçmişindeki ihtişamına kavuşturulması için ülke sınırları içindeki birçok yerleşimden Hristiyan ve Müslüman yurttaşlar İstanbul'a göç ettirilmiştir. İstanbul'u terk ederek Batı'ya göç etmiş olan veya Batı'da inancından dolayı sıkıntı çeken aileler, İstanbul'a davet edilmiştir. Roma-Rum imparatorluk geleneğine uygun olarak Roma-Rum Patrikliği ataması yapılmıştır. Farklı inançtan halklar arasında uyumun ve barışın sürekliliği, “Fatih Ahidnamesi” ile güvence altına alınmıştır. (İnalçık, 2015: 215-226; Taşpınar, 2015: 82-89; Diehl, 2018) Tarihî süreçte farklı Hristiyan mezheplerinin ümmetler (milletler) şeklinde temsili de sağlanmıştır.

Resim 1: Fatih Sultan Mehmed (Konstam, 2007: 171)

Müslüman yurttaşların da hükümdarlıkla inançsal bağının kurulması gerekliliğinden dolayı İstanbul'un fethinde şehitler veren ve devlet katında ünlü kişilerin de yer aldığı tasavvufi yapılanmalarına, mesela (Bayramilik, Mevlevilik,

Yesevi-Nakşibendilik², Zeynili, vs. dergâhlar tahsis edilmiştir. (Öngören, 2014: 383-396).

3. Üç Rönesans

İstanbul'un batısında İtalya şehir devletlerinde başlayan Avrupa Rönesansı, doğusunda ise zaferden zafere koşan Timur'un fethettiği ülkelerdeki âlimlerin, tüccarların, sanatçıların ve yetenekli yurttaşların tetiklediği Timurlu Rönesansı yaşanmıştır. Özellikle Timurlu başkentleri Semerkand ve Herat'ta (Özbekistan-Afganistan) Timurlu Rönesansı kendini göstermiştir. Timurlu Rönesansı'nın Herat'taki iki yıldızı Ali Şir Nevâi ve Molla Câmi olmuştur.

Timurlu hükümdarı Hüseyin Baykara'nın (d. 1438 / 1469-1506) çocukluk arkadaşı ve en yakın dostu ve bir Uygur Türkü olan Ali Şir Nevâi (1441-1501), bir şair ve ilim adamı, Türk dilinin güçlü temsilcisi, kültür ve sanatın büyük patronu olarak, kendisine tahsis edilen devasa arazilerin gelirleri ile âlimleri ve sanatçıları himaye etmiştir. Herat'taki iki etkin inançtan biri olan İran Azerbaycanı'ndaki İslâm âlimi mâktul Sühreverdi'nin felsefî görüşlerine bağlı Sühreverdiyye tarikatının Zeynüddin el-Hâfi'ye (ö. 1435) ait bir yorumu olan Zeynilik ve Yesevi-Nakşibendilik, Ali Şir Nevâi'nin himayesinde yer almıştır. İbnü'l Arabî'nin tevhid kavramından da (Vahdet'i Vücut) etkilenen ve bir aydın tarikatı olan Zeyniyye, Hindistan'a, Mısır'a, Irak'a, İran'a ve Anadolu'ya, Karaman, Akkoyunlu ve Osmanlı coğrafyasına yayılmıştır. (Roux, 1994: 259-279; Recepova, 2019: 210-221; Öngören, 2003: 38-39; Öngören, 2013: 367-371)

Kuşkusuz Rönesans için en uygun kent 1.100 yıllık tarihi ve kültürel geçmişiyle Roma-Rum imparatorluk başkenti olan İstanbul'du. İçlerinde İtalya'dan Gentile Bellini'nin, Timurlu devletinden ünlü astronomi ve matematik bilgini Ali Kuşçu'nun da olduğu, Batı'dan ve Doğu'dan İstanbul'a davet edilen sanatçılar, kültür adamları, bilginler "Fatih Sultan Mehmed'in Rönesansı'na" eşlik etmişlerdir. Timurlu Rönesansı'nın yıldızlarından Molla Câmi'nin Hac dönüşü Şam'da olduğunu öğrenen Fatih, onu 105.000 altın bağışı vaadi ile İstanbul'a davet etmesine rağmen, Molla Câmi Herat'a dönmeyi tercih etmiştir. (İnalcık, 2011: 179-183; İnalcık, 2003: 11)

² Yesevi-Nakşibendilik, Nakşibendi-Halidilik'ten çok farklıdır.

4. Fatih Devrinin En Yüksek Dinî Otoritesi Şeyh Ebu'l Vefâ

Fatih Devrinde, Osmanlı devletinin Anadolu'daki güçlü rakibi olan Karamanoğulları devletindeki en yüksek dinî otorite Zeyniyye şeyhi Ebu'l Vefâ'dır ve Herat'taki aydın Zeyniyye şeyhleri gibi şair ve âlim bir kişi olan Ebu'l Vefâ'nın soy-inanç silsilesi, birkaç belgeye göre ünlü sufi Sadreddin Konevi'ye dayanmaktadır. Bilindiği gibi "Vahdet-i Vücut" felsefesinin büyük ustası İbnü'l Arabî, Konya'da bulunmuş ve Mevlâna'nın çağdaşı Sadreddin Konevî'nin dul annesi ile evlenmiştir. Konevî'nin zihin dünyası, İbnü'l Arabî'nin olduğu bir ortamda şekillenmiştir. "Vahdet-i Vücut" felsefesi ile hemhal ünlü Zeyniyye tarikatının 2. kuşak şeyhlerinden Abdüllâtif Kudsî de (ö. 1452) 1448 yılı ocak ayından itibaren Konya'da Sadreddin Konevî dergâhında Zeyniyye inancını yayma faaliyetlerinde bulunmuştur. Karaman devleti hükümdarı İbrahim Bey, Ebu'l Vefâ için bir cami ve hankâh, yani bir hanegâh, dergâh, tekke, zâviye yaptırmıştır. İbrahim Bey, Hac dönüşü sırasında korsanların eline düşen Ebu'l Vefâ'yı, yüklü bir tazminat ödeyerek kurtarmıştır. (Öngören, 2003: 38-39, 80, 130, 136; Öngören, 2013: 367-371; Öngören, 2014: 383-396.)

Resim 2a (sol): Vefa Külliyesi sokak görünümü, zelzelede zarar gören Vefa cami, XX. yüzyılın başında yıkılmış, 1994 yılında yeniden inşa edilmiştir. **Resim 2b (sağ):** Vefa külliyesi giriş avlusundan görünüm. Sol tarafta hazire (mezarlık) ve Ebul Vefa türbesi, sağ tarafta Çilehane binası.

Fatih Sultan Mehmed'in patronajındaki Rönesans için inanç açısından en iyi seçenek İslâm Dünyası'nda yaygın bir aydın tarikatı olan Sünnî-Hanefî-Zeyniyye tarikatı olmuştur. Muhtemelen Karamanoğlu hükümdarı İbrahim Bey'in (1423-1464) ölümü ertesinde doğan taht mücadeleleri sırasında Ebu'l Vefâ, Fatih'in davetini kabul etmiş, Fatih, onun adıyla anılacak olan Vefa semtinde bir dergâh-külliye inşa ettirmiş ve vakıf gelirleri tahsis etmiştir (Bk. Resim 2). Maddi

dünyanın hükümdarlık tacını Fatih, manevî dünyanın hükümdarlık tacını ise Ebu'l Vefâ taşımıştır. Ebu'l Vefâ'nın olağanüstü şöhreti ve konumu sebebiyle Zeniyye tarikatının “Zeyniyye-Vefâiye'ye” dönüşmesi kaçınılmaz olmuş ve hatta Ebu'l Vefâ, Fatih'in (1451-1481) cenazesine imamlık etmiştir (Öngören, 2003: 140-141; Erdoğan, 1941: 1-48; Özel, 2003: 8-10).

Fatih ve Ebu'l Vefâ'nın çevresinde oluşan iki büyük kültür ve sanat merkezine ek olarak Şehzade Bayezid, Şehzade Cem, Ahmed Paşa ve Mahmud Paşa'nın çevrelerinde oluşan kültür ve sanat ortamlarında şairler ve aydınlar himaye görmüşlerdir. Bu kültür ve sanat çevrelerinde bulunan sekseni aşkın şair ve aydının arasında Aşıkpaşazâde ve damadı Seyyid Velâyed'in adları geçmemektedir (Akyol, 2013: 93-122; Yıldız, 2006: 1; Erdemir, 1999: 118-172).

5. Anadolu Alevi-Kızılbaş Türkmenleri'nin Piri Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli

İran-Safevi-Türk devletinin oluşumuna yol açan İran-Erdebil Safevi dergâhı şeyhi Şeyh Haydar'ın, ardından Şeyh Cüneyd'in Anadolu'da başlayan faaliyetleri, Gök Tanrı ve Şamanizm'le hemhal Alevi Kızılbaş-Türkmenleri cezbetmiştir. II. Bayezid'in (1481-1512) Anadolu'da oluşmaya başlayan, Sünnî olmayan (heterodoks) faaliyetlere karşı bir düzenleme yapması zorunluluğu doğmuştu. Hünkâr Hacı Bektâş Veli Velâyetnamesi ilk kez bu dönemde yazıya geçirilmiştir. Velâyetname'nin/Menâkıbnâme'nin ilk nüshasının yazım tarihi Velâyetname'deki verilere göre (en erken) 1481 yılıdır (Gölpınarlı, 1958: xxv). II. Bayezid, Bektâşi geleneğine göre ikinci pir kabul edilen Balım Sultan'ı 1501'de Hacı Bektâş Dergâhı'nın şeyhliğine getirmiştir. Hünkâr Hacı Bektâş Veli türbesi onarılmış, çatısı kurşunla kaplanmıştır. Balım Sultan'ın faaliyet ve uygulamaları sonunda Bektâşilik kurumsallaşmış ve Hacı Bektâş Dergâhı'na bağlı olarak, Osmanlı coğrafyasına yayılan sağlam bir Bektâşilik teşkilâtı kurulmuştur (Ocak 1992: 373-379). Anadolu heterodoksisinin, yani Sünnî olmayan, ana akımla uyuşmayanların merkezi de Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli Dergâhı olmuştur (Faruki, 2001: 141-154).

Oruç Beğ'in (1288-1502) kaydettiği halk söylencesine göre, Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli, dergâh yakınında konaklayan Şah İsmail'in rüyasına girmiş, Şah'ı geri döndürmüştür. (2008: 17, 18) Tarihi süreçte, Osmanlı devletinin askeri güçlerinden biri olan yeniçerilerin manevî önderi-piri Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli olmuştur.

Sahte Şah İsmail taraftarlarının Hacı Bektaş dergâhının önünde düzenledikleri kurban töreninde görüldüğü gibi, muhtemelen çoğu Anadolu Alevi-Kızılbaşı'nca Bektaşî pirlere büyük saygı duyulmuştur. Sözlü gelenek, 1520'lerdeki ayaklanmanın önderlerinden biri olan Kalender Şah'ın mezarının Hacı Bektaş'ta olduğunu kabul etmiştir (Faruki, 2001: 141-154).

Gerek Balım Sultan'la kurumsallaşan, kuralları oluşturulan Bektâşilik, gerek Osmanlı devletinin sınırlarının genişlemesi ve merkezileşmesiyle, kuruluş devrinin vazgeçilmez unsurları olan alp-gazi-dervişlere dayalı geleneksel ordu yapısı da büyük çapta sonlanmıştı.³

6. II. Bayezid'in Hükümdarlığı ve Zeyniyye-Vefâiye'nin İtibar Kaybı

Fatih'in ölümü sonrasında gelişen olaylar, Zeyniyye'ye (Zeyniyye-Vefâiye'ye) olumsuz olarak yansımıştır. Şeyh Ebu'l Vefâ'nın çok iyi dostu ve hemşehrisi olan Konya-Karamanlı Sadrazam Mehmed Paşa, Şehzâde Cem'in tarafını tutmuştur. O dönemde Amasya'da valilik yapan ve kendi hayatı konusunda endişe eden Bayezid, Amasya'daki Halvetiyye şeyhi olan Çelebi Halife'nin (Cemal Halvetî, ö. 1494) manevi yardımını istemiştir. Bunun ardından Bayezid'in hükümdar olması ile Halvetiye şeyhinin yıldızı parlamıştır. Ebu'l Vefâ'nın ölümüne kadar (ö. 1491) geçen 10 yıllık dönemde Bayezid ve Ebu'l Vefâ arasında hiçbir görüşme gerçekleşmemiştir. Bayezid, şehzadeliliğinin son 27 yıllık döneminde (1464-1491) Ebu'l Vefâ'nın yüceliğine şahit olmuştu. O, Ebu'l Vefâ'nın cenazesine katılmaktan ve şeyhin yüzünü açtırarak onun kutsiyetine son kez şahitlik etmekten de kendisini alıkoyamamıştır. (Öngören, 2014: 383-396)

7. Aşıkpaşazâde'nin Damadı Seyyid Velâyed'in İşleri

Osmanlı devleti, Sünnîlik dışı (heterodoks) inançlılar için Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli dergâhını muhatap kabul etmesiyle, başkentte farklı bir heterodoks inancın; devlete muhatap olması, sarayın cömert bağışlarından faydalanma imkânı kalmamıştı. Gerek Şeyh Ebu'l Vefâ'nın ölümü (ö. 1491), gerek Bayezid'in

³ Bu konuyu Yahudilik tarihindeki benzer bir gelişmeyle açıklamak mümkündür. Babil dönüşü Ezra liderliğinde, tapınak, ibadet ve sınıflar arası ilişkiler açısından Tevrat'ın Levililer ve Sayılar kısmında yer alan birçok kuralın konulmasıyla; sinagog, düzenli dua geleneği ve Tevrat okumalarıyla kurumsallaşan Yahudi toplumunda, birçok kişinin, aynı zaman diliminde veya farklı dönemlerde peygamberlik yaptığı dönemler geride kalmıştı. (Gürkan, 2013: 187-197; Tevrat, 2. Krallar: 2-5)

hükümdar olma sürecinde *manevi himayesine* sığındığı Şeyh Cemal Halvetî'nin ölümüyle (ö. 1494), Osmanlı sarayının muhatap alacağı Sünnî liderlikte de bir boşluk doğmuştu.

Aşıkpaşazâde'nin damadı Seyyid Velâyed, şans meleşinin kendisine nihayet göz kırptığını değerlendirmiş olmalıdır. O, 1494 yılında 2. Hac yolculuğuna çıkmıştır (Beydilli 2020: 164). Hac yolculuğuna çıkan Evliyâ Çelebi'nin (1611-1682) İstanbul'dan Mekke'ye 11 ayda ulaştığını (21 Mayıs 1671-9 Nisan 1672) dikkate alındığında Seyyid Velâyed'in Hac yolculuğunun toplam 2 yıl sürmüş olabileceği anlaşılmaktadır (Gemici, 2009: 97). Mekke'ye ulaşan Seyyid Velâyed, Mekke'de Zeyniyye tarikatının şeyhi Abdül-Muti'den Zeyniyye şeyhliği icazeti almıştır (Beydilli, 2020: 164; Öngören, 2013: 367-371).

8. Zeyniyye Dergâhının Faaliyete Geçtiği Abdullah Ağa Camisi'nin İnşası

İstanbul'un fethi sırasında Hz. Eyüp'ün mezarının keşfedilmesi örneğinde olduğu gibi, din büyüklerinin mezarlarının keşfedilmesi ve türbelerinin yapılması, Fetih sonrasında İstanbul'a göç ettirilen halkın manevi-moral değerlerini güçlendiren bir unsur olmuştur. Fatih tepesinin Vefa semtine bakan kıyısında, günümüz Unkapanı-Saraçhane yoluna bitişik Haydar mahallesinde, ünlü sufi Sarı Saltık'ın birçok mezarından biri daha keşfedilmiş ve muhtemelen Sarı Saltık için bir yapı da inşa edilmişti. Saray ağalarından Abdullah Ağa'nın Sarı Saltık mezarı arazisinde yaptırdığı cami, 1492 yılı Kasım ayında tamamlanmıştı. Aşıkpaşazâde'ye ait ve Abdullah Ağa Camisi'nde faaliyete başlayan Seyyid Velâyed'in 2. Zeyniyye dergâhına ait olup günümüze ulaşan yapılar; İstanbul depremleri ve yangınları sonrasında yeniden yaptırılmış olan yapılardır. (Eyice, 1991: 3-5; 1546 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri)

9. İstanbul'daki 2. Zeyniyye Dergâhının Açılışı ve İtibar Kaybı

Aşıkpaşazâde Tarihi'nde veya Menâkıbı'nda bahsi geçen konular 1485 tarihinde son bulmuştur (Yavuz & Saraç, 2003: 45-47). Eklerle genişleyen eserin 1494 tarihinde II. Bayezid'a sunulduğuna dair bir kayıt vardır. 1492 yılı Kasım ayında tamamlanan ve Sarı Saltık'ın kudsîyetine de sahip Abdullah Ağa'nın Camisi'nde ikinci bir Zeyniyye (Zeyniyye-Vefâiyye) dergâhı; muhtemelen 1496 yılında Hac yolculuğundan Zeyniyye icazetnamesiyle, Zeyniyye Şeyhliği izniyle dönen Seyyid Velâyed tarafından açılmış olmalıdır. (Bk. Resim 3) Sarayın

bağışlarıyla güçlenen Sünnî tarikat, Yavuz Selim'in hükümdar olma sürecindeki olumsuz tutumu sebebiyle, Yavuz Selim döneminde (1512-1520) gözden düşmüştür. (Şahin, 2009: 75-77; İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, 275-276).

10. İlk Hac Yolculuğundan Sünnî-Zeyniyye Şeyhliği İcâzetnamesiyle Dönen Seyyid Velâyed'in, Iraklı Şeyh Ebu'l Vefâ Menâkıbnâmesi'ni Keşfi Meselesi

Seyyid Velâyed'in anlatımına göre, O, 1475 yılında ilk Hac yolculuğuna çıkmış, aylar süren bir yolculuktan sonra yolu üzerindeki Mısır'a ulaşmış, Mısır'da Iraklı Ebu'l Vefâ'ya ait bir menâkıbnâmeyle rastlamıştır. Mısır'lı şeyhten temin ettiği menâkıbnâmeyi Türkçe'ye çevirtme süreci, Seyyid Velâyed'in Zeyniyye şeyhliği izni ile taçlanan ikinci Hac yolculuğuna çıktığı tarih olan 1494 yılında tamamlanmıştır (Beydilli, 2020: 164; Özkul, 2008: 114).⁴

Resim 3: Seyyid Velâyed Türbesi (sağ) ve Aşıkpaşazâde Camisi (Abdullah Ağa Camisi)

⁴ Seyyid Velâyed'in yakın arkadaşı olan Mecdi Efendi'ye göre Seyyid Velâyed 3 defa Hac'a gitmiştir. Seyyid Velâyed'in ilk Hac ziyaretini 1475, ikincisini 1484, üçüncüsünü 1514 tarihinde gerçekleştirmiştir. Kaçmaz, 2006: 15, 20-21; Mecdi Mehmed Efendi, 1989: 302-304. Kaçmaz, Seyyid Velâyed'in 2. Hac ziyaretinde; hem Sünnî inanç karşıtı heterodoks Iraklı Şeyh Ebu'l Vefâ Menâkıbnâmesi'ni temin edip tercüme ettirdiğini, hem Sünnî inançlı Zeyniyye şeyhliği icazeti aldığı sonucuna varmıştır ki bu birbirine zıt iki oluşum, tarihi akışla da uyumsuzdur. Kaçmaz'ın 2. Hac ziyareti tarihi ile adı geçen yazarların 2. Hac ziyareti tespitleri arasında uyumsuzluk vardır.

Seyyid Velâyed, Türkçe olarak hazırlattığı Iraklı Ebu'l Vefâ Menâkıbnâmesi'nin başlangıç bölümüne kendi aile tarihini yani kendi menâkıbnâmesini de ekletmiştir. Seyyid Velâyed Menâkıbnâmesi'ne göre, “Seyyid Velâyed'in soy atası Seyyid Pir Hayâtü'd-din, Iraklı Vefâiyye tarikatının kurucusu Ebü'l-Vefâ ile kardeş çocuklarıymış, Seyyid Ebü'l Vefâ henüz küçük yaşta olan Seyyid Hayâtü'd-din'i evlât edinmiş ve yetişmesinde büyük emek sarfetmiş, soy ata Hayâtü'd-din'inde, birçok menâkıbı varmış”. (Özkul, 2008: 114, vr. 7b; Şahin, 2009: 75-77; Beydilli, 2020: 161-180) Seyyid Velâyed tasarımı olan bu her iki Menâkıbnâme'yi dönem kaynaklarında doğrulayacak herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Iraklı Ebü'l-Vefâ Menâkıbnâmesi'nin hiçbir yerinde Seyyid Hayâtü'd-din'nin adı geçmemekle birlikte Menâkıbnâme'de adı geçen tek akrabasının Ebu'l-Vefâ'nın üvey karesi Sâlim'in oğlu Matara'dır (Kaçmaz, 2006: 20).

Günümüze ulaşan Arapça Ebu'l Vefâ Menâkıbnâmesi 1473-1474 yılına aittir ve ilginç bir şekilde Seyyid Velâyed'in ilk Hac yolculuğunun yılı ile aynıdır (Özkul, 2008: 59, 114).

Soy bağı geçmişini, uzak geçmişteki yüce kişilerle sürdürme arzusu Aşıkpaşâde'nin babası Elvan Çelebi'yle başlamıştır. Elvan Çelebi'ye göre (1360 yılı sonrası), Baba İlyas Horasani'nin atası, Dede Garkın'dır ve o, aynı zamanda Dede Garkın'ın halifesidir. Dönem kaynaklarının hiçbiri Baba İlyas Horasani'nin (Baba Resul), Dede Garkın adlı bir şeyh ile bağlantısından bahsetmemektedir (Ocak, 2006: 130-131).

İbn Bibi, Aksarayı ve Eflâki gibi yazılı kaynaklar XIII. yüzyılda Anadolu'da Vefâilik diye bir tarikatın varlığından söz etmemektedir (2006: 129). Aşıkpaşâde'den önceki eserlerde ve aile üyelerinden bahseden eserlerde Vefâilik iddiasından bahsedilmemektedir. (Ocak, 2006: 129, 143-145, 150-155; Ocak, 2011: 153).

Aşıkpaşâde Tarihi'nin başlangıç bölümünde ise, “Baba İlyas Horasani'nin, Ebu'l-Vefâ'nın halifesi” olduğu yazmaktadır (Yavuz & Saraç, 2003: 51). Çağdaş kaynaklarda bahsedilmeyen Vefâilik iddiaları esas alınarak; Elvan Çelebi'nin ve Aşıkpaşâde'nin, Baba İlyas Horasani'nin ve ünlü Türkmen-Oğuz Dede Garkınlılar'ın Vefâi tarikatından oldukları ve Anadolu sufizmini şekillendirdikleri iddiaları ülke gündemindedir.

11. Seyyid Velâyed ile Iraklı Ebu'l Vefâ (Vefâiyye) Arasında Soy Bağının Kurulması

Aşıkpaşazâde Tarihi'nde olaylar 1485 yılında sona ermesine rağmen, eklerle genişleyen eserde, Şah İsmail'in 1502 yılında Tebriz'i ele geçirdiğine dair kayıt bulunmaktadır (Beydilli 2020: 164, 176). İstanbul'da ikinci bir Sünnî-Zeyniyye (Zeyniyye-Vefâiyye) şubesinin faaliyete geçtiğini söyleyebilmemiz, Abdullah Ağa Camisi'nin 1492 yılı Kasım ayında tamamlanması ve Seyyid Velâyed'in Zeyniyye şeyhliği izniyle 1496 yılında Hac dönüşünden sonra, muhtemelen 1502 yılından önce açılmış olması gerekir. Bunun yanında Aşıkpaşazâde'nin (d. 1393 veya 1400) Zeyniyye şeyhi olması, ilerlemiş yaşı veya ölümü sebebiyle mümkün değildir (Yavuz & Saraç, 2003: 31; Eyice, 1991: 3-5; 1546 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri).

1485 yılı olaylarıyla son bulan ve 1494 tarihinde saraya sunulan Aşıkpaşazâde Tarihi'nde, 1502 tarihli olaydan bahsedilmesi sebebiyle, günümüze ulaşan Aşıkpaşazâde Tarihi'nin, Seyyid Velâyed tarafından “değişiklik ve ilavelerle” istinsah edilmiş ve orijinal olmayan Aşıkpaşazâde Tarihi'nin nüshası olmalıdır. Aşıkpaşazâde-Vefâiyye soy bağı iddiasının Seyyid Velâyed tarafından düzenlenmiş olabileceği de muhtemel görünmektedir.

12. Iraklı Şeyh Ebu'l-Vefâ (Şeyh Ebu'l Vefâ Bağdadi veya Ebu'l Vefâ Vâsiti/1026-1107) ve Menâkıbnâmesi Üzerine

Menâkıbnâme'de izlendiği gibi Şeyh Ebu'l Vefâ, Güney Irak'ta Sevad bölgesinde Vâsit şehri civarında Kusân'da doğmuştur. Şeyh'in yaşamı genellikle Vâsit civarında geçmiştir. (Özkul, 2008: 7, 116)

Vâsit şehri, coğrafî olarak Bağdat ve Basra şehirlerinin orta noktasında, Fırat ve Dicle nehirlerinin birleştiği noktaya yakın konumda, nehir ulaşımı açısından elverişli, tarım açısından bereketli olan bir bölgededir. Kurak ve sıcak çölden gelen Araplar, Fırat ve Dicle'nin suladığı yeşil ve gölgelik alanı Sevad olarak adlandırmıştır. Sevad bölgesi; Vâsit ve Basra, Kufe, Bağdat, Samarra şehirlerini kapsamaktadır. X. yüzyıl yazarlarının eserlerinde Sevad 'koyuluk, gölgelik' yerine Irak sözcüğü yer almaya başlamıştır. (Demirci, 2009: 576-578)

Vâsit şehri, Emevi Halifeliği'ni tehdit eden, Irak bölgesindeki isyanlara karşı Irak valiliğine atanan Haccac (694-713) tarafından askerî amaçlı bir garnizon

(kışla, karakol, ordugâh) şehir olarak kurulmuştur. Surlarla çevrili şehre 705 yılında yerleşimler başlamıştır. Vâsıt'a ilk yerleşenler Emeviler'i destekleyen Şam Arapları ile Orta Asya Buhara'dan getirilen 2.000 veya 4.000 Türk askeridir. Emevi döneminin sonuna kadar bu uygulama sürdürülmüştür. 749 yılında Vâsıt şehri Abbasiler'e teslim olduğunda, Vâsıt'ta 2.300 Buharalı Türk askeri bulunmaktadır. Şehrin ilerleyen dönemlerinde yerel halktan Arâmiler, Araplar, Acemler, Yahudiler ve Hristiyanlar da şehre yerleşmiştir (Söylemez, 2002: 145-172).

Vâsıt şehrine komşu Kadisiye şehri, M.S. 359 yılından itibaren Ak Hun-Kadişleri'nin yerleşimiydi. İran Sasani hükümdarı Kavad, 496 yılında Kadisiye'de yerleşik Ak Hun-Kadişler'e iltica etmiş, Hun Hakanı'nın yeğeni ile evlenmiş, 3 yıl sonra İran tahtını Kadişler'in askeri desteği ile yeniden elde etmiştir (Czegledy, 1998: 57, 62; Grousset, 1980: 82). 636 yılında Kadisiye bölgesinde yapılan savaşı, Arap-İslâm ordusu kazanmış, İran-Sasani devletinin yıkılma süreci başlamış ve 651'de son İran hükümdarı Yezdigerd'in ölmesiyle İran-Sasani devleti tarihe karışmıştır.

Emeviler'in Orta Asya'daki fetihleriyle birlikte, halkın Müslümanlığa geçmesi, vergi gelirlerini azaltıyor, ücretsiz-kul asker teminini zora sokmuş ve 718 yılında 20.000 kişinin Müslümanlığı hiçe sayılarak ücretsiz askere alınmışlardı. (Madelung, 1992: 240)

Halife Mutasım (833-842) döneminde Abbasi ordusu, Türk ordusuna dönüştürülmüştür. 836 yılında Bağdat'ın kuzeyinde Halifelik ordusu için Samarra şehri inşa edilmiştir ve Halifelik. Samarra şehrine taşınmıştır. Ordu komutanları Türkler'den oluşturulmuştur. Halife, Türk komutan Afşin'i, Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Batı İran (Cibal) bölgelerinin valiliğine, Türk İtah'ı, Yemen valiliğine atamıştır. Türk beylerine maaş yerine iktalar (tımar, tarımsal toprakların gelirleri) bağışlanmış, Halifelik sarayında haciplik dâhil yüksek görevlere Türkler getirilmiştir (Özdemir, 2005: 70-71). Orta Asya'dan getirilip, Irak-Halifelik ordusuna katılan Türkler öncelikle temel İslâmi eğitimle birlikte Arap adları da almışlardır (Özdemir, 2005: 211-230; Barthold, 1990: 206). Arap adları alan Türkler, tarihi süreçte Araplaşmışlardır. Irak'ta Araplaşmış büyük aileler dışında, 363 Türk boyuna ait yerleşimler de bulunmaktadır. (Saatçi, 2009: 270, 291-300)

Halifelik tahtı için süren mücadelelerde, Türk komutanların tercihleri önemli oluyordu. (Şen, 2019: 221-237). Türk komutanlardan Tüzün (ö. 945), Hamdaniler'in Bağdat'taki 13 aylık egemenliğine son vermiş, kendisine tehdit olarak gördüğü Halife Muttaki'nin (940-944) yerine Müstekfi'yi halife yapmıştır. (İbn Kesir, 1995: 362-365) Halifeliğin Türk vali-komutanları, Mısır'da Tulunoğulları (875-905) ve İhşidler (Akşidler / 935-969), Azerbaycan Saçoğulları (899-929) devletlerini kurmuşlardır. Arslan Besasiri, Selçuklulara rağmen 1057'de Musul'u, 1058'de Bağdat'ı fethederek, Mısır-Fatımi Halife'si adına hutbe okutmuştur (Özgüdenli, 2013: 108-110; İbn Kesir, 1995: 166-171, 186).

1026 yılında Gazne-Türk hükümdarının izniyle Ceyhun Nehri'ni geçen Arslan Bey'e bağlı Selçuklu Oğuzları, Irak Cezire'sinde (Fırat-Dicle arasında) fetihlere girişmişler ve Irak Selçuklularını oluşturmuşlardır (Sümer, 1972: 68-69, 80-85). Irak'ta Büyük Selçuklu egemenliği ertesinde, Basra'da İsmailiye Türkleri ve Bulduklu Türkleri gibi askeri gruplar vardı ve Bulduklu Türkleri'nin başında Sungur Alp adlı bir emir bulunmaktadır (Sümer, 1972: 132).

13. Menâkıbnâmesi'ne Göre Geçmiş

Menâkıbnâmesi'ne göre, "Vâsıt şehrinin dışında yaşayan, Ebu'l-Vefâ, yol kesicilik, soygunculuk yapıyor, sürüleri yağmalıyordu. Şeyhi Şenbeki ile ilk tanışması ve Şenbeki'ye bağlanması, yağmaladığı soygun mallarını Şeyh Şenbekî ile paylaşmasıyla başlamıştı. Şeyh Şenbekî'de ve Şenbekî'nin şeyhi Hevâr'da geçmişlerinde soygunculukla geçiniyorlar, çevrelerine korku saçıyorlardı." (Özkul, 2008: 19-22).

Abbasiler döneminde yoksul Araplar için ana uğraş, sınır bölgelerde İslâm dışı topluluklara (putperestlere, kâfirlere) karşı savaştır. Gönüllüler (el-mutavvia), her nerede ganimet ümidi varsa oraya gitmişlerdir (Barthold 1990: 190, 231). Müslüman olan Türklerin de gönüllülere (el-mutavvia) katılmalarında bir engel yoktu. Menâkıbnâmesine göre Şeyh'in halifelerinden biri olan Şeyh Muhammed Türkmâni'nin Buhara padişahı olması, gençliğinde Irak-Vâsıt şehri çevresinde soygunculuk yapan Iraklı Şeyh Ebu'l Vefâ'nın (el-mutavvia) geçmişine dair bir işaret olabileceği düşünülmektedir.

Menâkıbnâmesine göre Ebu'l Vefâ, büyük atası İslâm peygamberinin torunlarından İmam Zeynel Abidin (ö. 793) olan bir Arap, annesi bir Kürt

kabilesinden olan bir Kürt, eşi bir Acem şeyhinin kızı olan bir Acem, yaşadığı bir mucizeye kadar düzgün Arapça konuşamayan bir Acem ve Kürt (Özkul, 2008: 8, 128-129), Türk askeri elitiyle çevrili ortamlarda (Vâsıt, Buhara, Bağdat) yaşayan ve Türk-Türkmen halifeleri olan bir tarikat şeyhidir. “Acem olduğum hâlde geceledim, Arabi olduğum hâlde sabahladım.”; “Kürt olduğum hâlde geceledim, Arabî olduğum hâlde sabahladım.” (Özkul 2008: 108, 125, 139, 199).

440 yılında Kureyşliler Mekke’de iktidarı ele geçirince, yüzlerce yıl Mekke’de egemen olan Arap aşireti Huzayllar, Mekke’den kovulmuşlardır. Onlar, yaşamlarını Mekke’yi çevreleyen dağlarda sürdürmek zorunda kalmışlardır. (Çağatay, 1972: 81-82; Önkâl, 1998: 431-433; Duman, 2015: 148, 157, 160, 251, 304, 309-310). Cahiz’in (781- 868) ifadesiyle “Mekke’den kovulan Arap Huzayllar. “Araplar’ın Kürtleri” olmuşlardır (Cahiz, 1967: 42; Karaarslan, 1999: 70-72).

Hız. Peygamber, Mekke’den Hicret’e zorlanınca, Mekke şehrinden, Yesrib medinesine Hicret etmiştir. Hız. Peygamber açısından, Müslümanlardan oluşan bir şehir toplumu inşa etmek büyük önem taşımaktadır (Bakara 128, Fayda, 1992: 311-317). İbn Haldun’un da ifade ettiği gibi, İslâm, medinelerin diniydi (İbn Haldun, 2005: I/330, II/673) ve Yesrib medinesi, İslâm’ın ilk medinesi idi. Hız. Peygamber, akrabalık bağları olan Huzayllar’ın yanına hicret etmeyi tercih etmemişti. Arap Huzayllar’ın sürdürdüğü göçebe-bedevi yaşam, şehir yaşamının alternatifi olan Kürt yaşamıydı.

İbn Kesir, Taberi’den (839-923/ Farsça yeniden yazımı: 963-977) aktarımına göre, Arap Naci-oğulları’nın (Beni Naciye’nin) lideri Hiris, Hariciler’e yakın sebeplerle (Enam 54-57) Hız. Ali’ye karşı isyan etmiş, Halifelik başkenti Kufe’yi terketmişti. Hız. Ali adına Hiris ile savaşan Makil bin Kays, Halifelik ordusunun askerlerine; “Sizler, dinden çıkan bir toplulukla, dağlılarla, Kürtler’le savaşmaktasınız” demiştir (İbn Kesir, 1994: 496-498).

Erken Arap-İslâm döneminde Müslümanların yaşadığı şehirlerin dışındakiler, Kürt yaşamı sürenlerdir. Menâkıbnâme’de de Kürtler (Ekrad): “binamaz/namaz kılmayanlar” ve göçebe yaşam sürenlerdir (Kaçmaz, 2006: 38). Kuşkusuz Arabistan çöllerinde yaşayan bedeviler de şehir yaşamına alternatif yaşamları olan Kürtler gibiydiler ve onlar da Müslüman şehirliler (medineler, medeniyet) için tehdit unsuru olarak görülmüşlerdir (Tevbe 97). Batı

belgelerinde kırsaldaki Türkler'den de *bedevi*⁵ olarak da bahsedildiğine dair kayıtlar bulunmaktadır (Cahen, 1994: 105). Topluluklar arasındaki bu ayrımlar etnik değil sosyolojiktir.

Irak-Vâsıt şehrine askerlik için getirilen Buharalı Türk askerler örneğinde olduğu gibi, Müslüman şehirli yaşama geçmek için Arapça adlar almakta ve Mekke Arapçası'yla (Şura 7 ve Enam 92) vahiy edilen Kuran ayetlerini anlamaları ve inanmaları gerekmektedir. Bu onlar için yeni bir yaşam formuna geçiş, yeniden doğmak, aydınlanmaktır.

Hız. Peygamberin “Müslüman Şehirli (Medineli) Medeniyet” kurgusuna rağmen (Bakara 128); Müslüman şehirliler, Arap asıllı olmasalar dahi, Arapça adlar alarak, Arapça konuşarak, süreç içinde Araplaşmışlardır. Onlar da diğer Kuzeyli Araplar gibi Araplaşmış Araplardı yani “Arab-ı Musta'ribe” idiler. Asıl Araplar (Arab-ı Arike), Yemenli Araplardır ve yaşam pratiğinde, Müslüman olmak, aynı zamanda Arap olmaktır.

Aşıkpaşazâde'ye göre de “Müslüman olmak, Arap olmaktır.” “Acemler, Türkler'i kendilerine siper ederek, Araplar'a galip gelmişlerdi” (Yavuz & Saraç, 2003: 54).

Arapça sözlüklerde Acem, “Arap'ın zıddı” idi. Acem kelimesinin kök anlamının; anlaşılmaz biçimde konuşmak, fasih-anlaşılır konuşmamak v.s. olduğu göz önüne alınırsa, Araplar'ın dilini anlamayan kişiler Acem'dir (Acar 2010: 99). Arapça bilmeyen Acemler, ilimden de (Tanrı ilminden de) habersizdir.

Osmanlı devletinin doğusunda aynı soy bağları olan ve aynı dinî düşünceleri paylaşan Türk-Türkmen devletleri vardır. Osmanlı devletinin sınırlarını genişletme planları gereği, doğu yönündeki soydaşların Müslümanlıkları yani Acemlikleri sorgulanmıştır. İddialar, ulemanın fetvalarıyla desteklenmiştir (Karadeniz, 2008; Karadeniz, 2011; Cide, 2014; 99-117; Şah Tahmasb-ı Safevi, 2001: 76).

Oruç Beğ'in Tevârih-i Al-i Osman eserinde, Büyük Türkmen İsyanının lideri Baba İlyas Horasani'den “Baba İlyas Acem” olarak bahsedilmektedir. Saltukname'ye göre isyana katılan Acemler; “Râfiziler'e et ve kan olmuşlardır.” Bu makalede ilerideki satırlarda adı geçecek olan Kütahyalı ünlü Zeyniyye şeyhi

⁵ Badi: çöl. Bedevî: çölde yaşayanlar.

Gelibolulu Ali Acemzâde de Acem ülkesinden gelen bir Acem'dir (Ocak 2011: 232-236; Ebu'l Hayr Rumi, 1988: 182-193; Oruç Beğ, 1925: 11). Aşıkpaşazâde Tarihi'nde de izlendiği gibi, tüm olumsuzluklara rağmen, Acem şairler, sanatçılar, bilginler, Osmanlı topraklarına göç ettiklerinde saygı görmüşlerdir. Acem düşmanlığı, kültürel değil, siyasi olmuştur.⁶

Türk, Acem veya Kürt iken Arap olmak, ilimle aydınlanmak, Arap-İslâm tarihinde sıkça tekrarlanan olgudur. Fudayl bin İyâz da (ö. 803) soygunculuktan vaz geçerek, Kâbe civarında zahidâne-yoksul bir hayat sürmüştür. Ünlü sufi Şakiki de (ö. 810), “Dünya'dan el etek çekmemin nedeni bu (puta tapar) Türk'ün öğütleridir” demiştir (Böwering, 2003: 361-384; Roux 2006: 290). Horasan'dan Anadolu'ya göç sürecinde Türk-Türkmen sufiler de benzer bir aydınlanmayı yaşamışlardır (Küçükalfa, 2021:189-218; Sertkaya, 2006: 122; Arif (tarihsiz): 18, 195; Gölpinarlı, 1958: 49).

Şeyh Ebu'l Vefâ'da “Kürt /veya/Acem yattım, Arap kaktım.” sözüyle, ilimle (Tanrı İlmi ile) aydınlandığını, “Müslüman-Şehirli-Medeni” ikinci hayatına başladığını işaret etmiş olmalıdır.

Mekke'nin Kürtleri, Arap Huzayllar, (Cahiz 1967: 42; Karaarslan 1999: 70-72) Kufe'nin Kürtleri, Arap Naci-oğulları iken (İbn Kesir 1995: 496-498) Vâsıt şehrinin Kürtleri; Vâsıt şehrinin-medinesinin dışında yaşayan Araplar, Bedeviler, Acemler, Türkler, her etnisiteden göçebe-çobanlar (el- mutavvia)'dır.

14. Menâkıbnâme'ine Göre Şeyh Ebu'l Vefâ'nın Türk Müritleri ve Halifeleri

Menâkıbnâme'nin muhtelif yerlerinde Buhara padişahı Şeyh Muhammed Türkmâni, Beka (Buka, Boğa) bin Batu, Şeyh Turhan ve Şeyh Tekin gibi Türk müritlerden de bahsedilmektedir (Ocak, 2011: 113; Kaçmaz, 2006: 38).

836 yılında Türkler için Samarra ordu-şehrinin kuruluşunda Türk beylerine, maaş yerine gelir olarak iktâlar verilmiştir (Özdemir, 2009: 211-230; Demirci, 2009: 70-71). Samarra'dan 130 yıl önce kurulan Vâsıt'ta da şehri çevreleyen geniş tarım alanları, Vâsıt şehrine yerleştirilen Şamlı Araplara ve Türk beylerine iktâ (tımâr) olarak verilmiş olmalıdır.

⁶ Râfizi ' sapkın, yoldan çıkmış, ana akım Sünnilik'ten farklı yorumlayan Müslümanlar' anlamındadır.

15. Ebul Vefâ Menâkıbnâme'sinde Bahsedilen Yezidî İnancının Kurucusu ve Rifâî İnancının Kurucusu Meselesi

Menâkıbnâme'de Ebu'l Vefâ'nın vasiyetine göre, elbisesini Yezidilik inancının kurucusu Şeyh Adi b. Misafir'e bırakır, kendisini Şeyh Adi b. Misafir'in (1074-1162) yıkayıp, kefenlemesini ve gömmesini ister. Ayakkabısını da Ahmed b. Ebi'l Hasan Rifâî'ye verilmek üzere Şeyh Adi'nin de dâhil olduğu bir heyete vasiyet etmiştir (Özkul, 2008: 10, 144).

Yezidiliğin kurucusu Şeyh Adi b. Müsafir, Suriye-Lübnan-Bekâ vadisindeki Far köyünden, Musul-Lâleş bölgesindeki Filistinli Ezidi-Yezidi soydaşlarıyla buluşacağı yolculuğa çıkmıştır. (Ahmed Teymur Paşa 2008: 17) Yezidi Şeyh Adi b. Misafir'in (1072-1161) 40 yaşından önce yani şeyh olmadan önce, 1101 veya 1107 yılında ölen Şeyh Ebu'l Vefâ ile karşılaşması imkânsızdır.⁷

Ayakkabısını bıraktığı Rifâîliğin kurucusu Ahmed b. Ebi'l Hasan Rifâî de (1118-1182), Şeyh'in öldüğü 1107 yılında daha doğmamıştır.

16. Kalenderi Haydarî Abdü'l-ahad Meselesi

Menâkıbnâme'ye göre, "Abdü'l-ahad adlı kişi, Ebu'l Vefâ'dan bir dilekte bulunmuştur. Dileği yerine geldiğinde, Şeyh Ebu'l Vefâ'ya bir bağış yapmıştır. Boynunda bir tavk-ı (demirden boyun halkası) vardı ve Şeyh Ebu'l Vefâ, belâları uzaklaştırıcı yünden bir ipliği Abdü'l-ahad'ın boynundaki tavka bağlamıştı. Abdü'l-ahad, dönüş yolunda iken karşısına bir aslan çıkmıştı, O, yün ipliği hatırlamış ve aslana karşı tutmuştu. Aslan ipliği görmüş, yatıp yüzünü sürmüştü ve miskinlikle uzaklaşmıştır" (Özkul, 2008: 10, 158).

Kalenderi-Haydari dervişlerinin boyunlarında Tavk "Tavk-ı Haydari: demir halka, kolye, tasma" bulunmaktadır. Bu durumda Abdü'l-ahad'ta, Kalenderi-Haydari dervişi olmalıdır. Kalenderi Haydarî inancının kurucusu Kudbuddin Haydar (ö. 1201 veya 1205) ise daha doğmamıştır.

⁷ Arapça: *Şeyh*, Farsça: *Pir*, Türkçe: *Aksakallı*, yaşça olgunluğu ifade eder (Ahkaf: 15). Hz. Peygamber'e 40 yaşında iken vahiy inmişti. Geleneksel Arap toplumunda da 40 yaşına gelenler, aşiret kararlarının alındığı "Darünnedve'ye" yani "Kırklar Meclisi'ne" katılabilirlerdi. (Fığlalı, 1993: 555-556) Şeyh Adi b. Müsafir, 40 yaşından erken Şeyh olamazdı. Bu takdirde dahi (d. 1074+40 = 1114) Şeyh Adi b. Müsafir 40 yaşından önce bir şeyh olarak Iraklı Şeyh Ebu'l Vefâ ile karşılaşması ve tanışması imkânsızdı.

17. Iraklı Şeyh Ebu'l-Vefâ'nın Başına Gökten Taç İnmesi

“Ey rabbimiz, Şimdi günahımızı itiraf ettik, kurtulmaya bir yol var mı?” (Mümin: 11); “Sonra Rabbi onu seçkin kıldı; tevbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti.” (Ta-Ha: 122)

“Ebu'l-Vefâ ve dervişlerinin sahrada (düzlükte) sürdürdükleri bir gece ibadeti esnasında, gök gürültüsüne benzeyen bir ses duyulur ve gök gürültüsüyle birlikte her tarafı güneş gibi bir nur (ışık, aydınlık) sarar. Onlar başlarını kaldırdıklarında gökten bir taçın indiğini gördüler. Tüm mücevherlerin ve yakutların rengine bürünmüş taçın asıl rengi, koyu kırmızı gök rengi karışmış nurdan (ışıktan) idi. Bu nurdan taç, Ebu'l Vefâ'nın başına inmişti. Anlatılanlara göre, taç başına indiği anda gökten bir âvâz (ses) geldi ki: “İzzet ve kerâmet taçı sana mübârek olsun yâ Tacü'l-Ârifin!” Orada niyazda bulunanlar, göğe bakakaldılar ve: “Cenâb-ı Hak'tan gelen nesne sana mübârek olsun yâ Tâcü'l-Ârifin!” dediler.” (Özkul, 2008: 7, 119/ vr. 13b-15a)

İncil metinleri, Hz. İsa'nın “Peygamberliğe ve Oğulluğa” kabul edilmesinin Vaftizci Yahya tarafından suda vaftiz edilmesiyle başladığına işaret eder: “İsa, tam sudan çıkarken, göklerin yarıldığını ve Kutsal Ruh'un güvercin gibi üzerine indiğini gördü”. Göklerden, “Sen benim sevgili oğlumsun, senden hoşnudum” diyen bir ses duyuldu (Markos 1: 9-11).

Matta ve diğer havarilerin kayıtlarında görüldüğü gibi, Hz. İsa 30 yaşında su ile vaftiz oluncaya kadar normal bir insandı. Ebu'l-Vefâ'nın yaşadığı mucize, Hz. İsa'nın vaftizi sırasında yaşanan mucizenin bir benzeriydi. İslâmi gelenekte, tevbe ile yeniden doğmak, yeni hayata başlamak, ruhi açıdan yenilenmenin bir başlangıcı olmuştur (Böwering, 2003: 361-384).

18. Semâ-Semâh

Menâkıbnâme'de Ebü'l-Vefâ'nın düzenlediği semâ meclisi sırasında, dervişlerin kendilerinden geçmeleri anlatılmaktadır: “Bu olaya şahit olan bazı kimseler, bunların göğe yükselmek gayretiyle yerden sıçradıklarını söyleyerek dervişlerle alay ederler, Ebu'l-Vefâ bunun üzerine semâ meclisini, tekkenin çatısında toplar. Tekke'nin çatısı dar olduğundan, semâ sırasında çatıya sığamayıp, çatı dışına taşan dervişler, havada da semâ'yı sürdürmüşlerdir” (Özkul, 2008: 90, 157).

Menâkıbnâme’de (vr. 46b-47a), “kadın- erkek bir arada yapılan ayinlerde şarap sunulması amacıyla Halife’nin Ebu’l Vefâ’ya bir mektupla birlikte şarap kadehinin gönderildiği anlatılmaktadır” (Ocak, 2006: 125).

Resim 4: Erdebil Safevi dergâhında Yesevi geleneğine göre yapılan ve kadınların da katıldığı Şeyh Safî’nin (1252-1334) Semâhı (Tezkire-i Şeyh Safî, Folio 280r-Şiraz, 1582) (Aga KhanTrust for Culture, Architecture in Islamic Arts, Treasures de Aga Khan Museum, Geneve-Swiss, s.73, 121; Exhibitions Catalog: State Hermitage Museum, St. Petersburg-Russia, 9.12.2011-26.02.2012 & Asian Civilisations Museum- Singapore, 19.07.2012-19.09. 2012)

Ülkemizde de akademik tartışmaların odağında olan “Orhan Gazi’nin (1324-1362) Geyikli Baba’ya rakı ve şarap göndermesi” hadisesi, Ebu’l Vefâ’nın Arapça ve Türkçe menâkıbnâmesi’nden önceki bir tarihe aittir. (Turgut, 2020: 11-31)

Aşıkpaşazâde’nin babası Elvan Çelebi’nin *Menâkıbu’l-Kudsiyye* adlı eserinde, büyük atası Baba İlyas Horasani’nin Baba Resul’un kadın erkek karışık zikir-semâ meclisleri düzenlediğine imâda bulunmaktadır (Ocak, 2006: 128; Ocak, 2011: 114). Baba İlyas’ın semâ ayinleri, Hoca Ahmet Yesevi’nin ve İran Safevi Türk devletinin kurucu atası Şeyh Safiyüddin Erdebili’nin semâ ayinleri ile benzerlik içindedir. (Bk. Resim 4)

Müslüman dervişlerin “semâhı” yani halka oluşturarak “gökyüzünü kutsama” ayinlerinin başlangıç noktası Horasan coğrafyasıdır (Baharlı 2020: 179-198). Semâ-Semâh, Horasan Nişabur’lu ünlü sufi Feriddün Attar’ın (1146-1221) şiirlerinde hayat bulmaktadır: “Ey mavi hırkalı sufi! / Semâ halkasında ne

hoş dönmektesin! / / Raks ederek dergâhına geliriz / Hırkamızı neyzene atarız” (Attar, 2017: 51).

Semâ-Semâh, günümüzde Doğu Türkistan Uygurlarında, Anadolu'nun Alevi-Bektâşi topluluklarında ve Mevlevîler'de sürmektedir. Kuşkusuz kökeni şamaniktir. Sibiryâ ve Altay şamanlarının, dünyanın ekseni (axis mundi) olan kozmik ağacı merkez alan şamancıl “göğe ulaşma” ayinlerine dayanmaktadır (Eliade, 1999: 19-150; Esin, 1978: 101).

19. Iraklı Ebu'l Vefâ-Vefâiyye'nin İcazetnameleri

Geleneksel toplumlarda çok düşük olan okur-yazar kişilerin sayısı, merkezden uzaklaştıkça daha da azalmaktadır. Merkezden uzak bölgelerde Fatih döneminin Konya-Karamanlı ünlü Ebu'l Vefâ'sı ile ondan yaklaşık 300 yıl önce yaşadığı varsayılan Iraklı Ebu'l Vefâ'nın karıştırılması mümkündür. “1464 yılında düzenlenmiş uydurma icazetname ile Alevi ocağı kurucusu şeyh Şazi/ Şadi, Iraklı Ebu'l Vefâ'ya bağlı gösterilmeye çalışılmıştır (Gülten, 2018: 556; Yılmaz, 2017: 222)”. 1464 yılında İslâm Dünyası'nda ve Anadolu'da Sünnî Zeyniyye tarikatı yaygındır. “1573 yılında Vefâi cemaati ile ilgili verilen bir hüküm hakkında Turan Gökçe tarafından verilen bilginin kaynağına, defter ve sayfa numarası yanlış olduğu için ulaşılamamıştır. (Gülten, 2018: 564; Gökçe, 2000: 299)

Aşıkpaşazâde ve damadı Seyyid Velâyed'e ait “Aile Tarihi-Iraklı Vefâilik” tasarımına bağlı olarak, günümüze ulaşan birkaç tane Vefâilik ile ilgili geç tarihli belgenin varlığı, (Ocak, 2006: 143-145, 150-155) Osmanlı coğrafyasında bir ana akım olarak Iraklı Vefâilik'in ispatı için yetersiz kalmaktadır.

1980'lerden itibaren Ocak tarafından fark edilen Iraklı Ebu'l Vefâ ve Vefâilik konusu; bizzat Ocak tarafından dile getirilen tutarsızlıklarına rağmen, yeni-güncel rivayetlerle artan bir ilginin odağı olmayı sürdürmektedir.

20. Aşıkpaşazâde Tarihi'ndeki Geyikli Baba İçin Vefâilik İddiası

Aşıkpaşazâde Tarihinde Geyikli Baba: “Baba İlyas müritlerindenim, Seyyid Ebu'l Vefâ tarikatındanım” diye konuşturulmaktadır (Yavuz & Saraç, 2003:105). Aşıkpaşazâde'nin ve Seyyid Velâyed'in çağdaşı Neşri'ye (1450-1520) bu iddia aşırı gelmiş olmalı ki Neşri, Geyikli Baba'yı “Baba İlyas müritlerinden ve Seyyid Elvan

tarikatındayım” diye konuşurmakla yetinmiştir (Neşri, 1949: I/149)⁸. Gerçekçi çizimleriyle döneme şahitlik eden Nicolas de Nicolay heterodoks (ana akım dışındaki) yoksul derviş çizimlerinden (Nicolas de Nicolay, 1567: folyo 185, 195) çok farklı olarak, Geyikli Baba’yı kaftanlı bir din adamı olarak tasvir etmektedir (Bk. Resim 5a, 5b). Bir geyik ona eşlik etmektedir.

Resim 5a (üst-sol): Geyikli Baba (Nicolas de Nicolay,1567, Folyo 195); **Resim 5b (üst-sağ):** Derviş (Nicolas de Nicolay,1567, Folyo 188). Nicolas de Nicolay, (1517-1583). *Illustration de Les Navigations, Pérégrinations et Voyages faits en la Turquie* ar Nicolas de Nicolay, Lyon, [www. gallica.bnf.fr /](http://www.gallica.bnf.fr) Bibliotheque Natonal de France (Erişim 15.08.2021).

Resim 6: Aslanlı-yeniçeri askeri, ca. 1577-1580 by Jacopo Ligozzi (1547-1626) Verona-Italy; The Metropolitan Museum, connect no: 1997.21

Resimde görüldüğü gibi Geyikli Baba, 1148 yılında Harzemşahlı Atsız’ın affedilmek ümidiyle Büyük Selçuklu Sultanı Sencer’e elçi olarak gönderilen “...

⁸ Lâmi’i Çelebi’nin (1472 -1532) Anadolu sahası sufilerini ilave ederek 1521’de tamamladığı *Nefehâtü’l-Üns Fütûhu’l-Mücâhidin* adlı eserinde Neşri’deki bilgi tekrarlanır. (Kaçmaz, 2006:113-114)

üzerinde sadece geyik-ceylan postu (Ahu Puş) olan bir derviş” değildir (Köprülü: 5-1/ 267).

Nicolas’ın çizdiği Geyikli Baba; aslanıyla gezen “donanma komutanı ve vezir”, Cezayirli Gazi Hasan Paşa (XVIII. yüzyıl), İsveç elçisi Rålamb’ın (1657-1658) çizimlerinde “aslanıyla görev yapan yeniçeri (Rålamb 1657-58: F. 20), Jacopo Ligozzi’nin tablosunda canlandırdığı (1547-1626) “kaplanlı azap-yeniçeri askeri”, (Ligozzi, ca. 1577-80) Hint-Türk-Babür minyatüründe (yakl. 1710) tasvir edilen “ehlileştirilmiş parslarla ava çıkan saray halkı” ile eşdeğer konumdadır (Kossak-Steven, 1997: 86).

Nicolas de Nicolay’in bizzat şahitliğine göre (1517-1583), halkı etkilemek amacıyla evcilleştirdikleri vahşi hayvanlarla toplum içinde dolaşan Geyikli Baba benzeri dervişler pek yaygındır. (Reyhanlı Gandjei 1989: 602) Ocak, kuramına uymayan bu bilgiyi “dikkatsiz yazıcının Ebu’l Vefâ yerine Elvan” yazmış olarak açıklamaktadır. (1992: 139) Her iki tarih kitabı 1485 yılına kadar olan olayları kapsamaktadır.

Mevlâna, Mesnevi’nin 1. cildinin önsözünde, Mesnevi’yi yazıya geçiren en yakın dostu ve halifesi “Ahi-Türkoğlu Hüsameddin Çelebi’nin”, “Kürt yattım, Arap kalktım” diyen şeyhin soyundan geldiğini söylemektedir. Bir kez daha şehirlerde Müslüman kimliğinin öncelikli olduğunu, surlarla-hendeklerle korunmuş şehrin kısıtlı alanı içinde, ancak şehirde işleri olanlar (askerler, ilim adamları, meslek sahipleri ve sarayla ilgili olanlar) olabilirdi. Türk adı, esas olarak kırsaldaki göçebelerin adı idi. Çelebi Hüsameddin’in babası Konya ve çevresini yurt edinmiş olan Ahiler’in başkanı olduğundan kendisini “Ahi-Türkoğlu” diye çağırırlardı. (Sultan Veled, 1976: 142, B. 2245, Ahmet Eflâki, 1973: 165-166, Bölüm 6/1-2) “Ahi-Türkoğlu Hüsameddin Çelebi, Mesnevi’yi Selçuklu sarayının yazışma dili olan Farsça (Acemce) ile yazıyordu. Mevlâna adına Mesnevi’de “... aslım Türk’tür” diyordu (Can, 2001: Rubâi No: 1496). Mevlânâ’nın 22. kuşak torunu Esin Çelebi de (d. 1949); Mevlânâ’nın Türklüğünü, her ortamda savunduğunu ifade etmektedir.

Bursalı Mehmet Tahir eserinde; Osmanlı devletinin doğusundan yani Acem diyarından Kütahya’ya gelen din âlimi ve şair Zeyniyye şeyhi Gelibolulu Ali Acemzâde’den ve oğlu ünlü vaiz ve şair Firâki’nin, şehre şair dostları ile birlikte

sancak beyliği yapmaya gelen (1555-1558) Şehzade Bayezid ile yakın dostluklarından bahsetmektedir (Güler, 2010: 1; Tahir, 1972: 312).

Gülten, II. Murad devrinde, Osmanlı devletinin doğusundan Kütahya-Denizli sancağına gelen ve Fatih Sultan Mehmed tarafından Zeyniliği onaylanmış olan, Seyyid Ahmed'e bağlı Yörük-Türkmenlerini; Iraklı Ebu'l Vefâ tarikatı olan Vefâiyye ile tarikatın Osmanlı başkentindeki temsilcileri kabul ettiği Aşıkpaşazâde ve damadı Seyyid Velâyed ile birlikte değerlendirmektedir (2018: 563-580).

Daha önce de belirtildiği gibi Fatih devrinde Aşıkpaşazâde ve damadı Seyyid Velâyed tanınmamakta ve İstanbul'da kurulan ikinci Zeyniyye (Zeyniyye-Vefâiyye) tarikatına ev sahipliği yapan Fatih Haydar semtindeki Abdullah Ağa Camisi de (1492 yılı) Fatih Sultan Mehmet döneminde henüz inşa edilmemiştir.

İslâm dünyasında yaygın olan Zeyniyye tarikatı, Anadolu'da da çok yaygındı. Fatih devrinde Sünnî Zeyniyye şeyhi Ebu'l Vefâ'nın en üst düzeyde tartışılmaz varlığı sebebiyle, onun 1491'de ölümünden sonra Zeyniyye tarikatında oluşan silsile "Zeyniyye Vefâiyye" olarak devam etmiştir. Bursa ve diğer Anadolu şehirlerinde Zeyniyye dergâhlarında birçok Vefâi (Zeyniyye-Vefâiyye) şeyhleri görev yapmıştır (Öngören, 2003: 154-160).

Sonuç

Bu makalede ifade ettiğimiz sebeplerden dolayı Iraklı Şeyh Ebu'l Vefâ Menâkıbnâmesi'nin oluşumunda, Seyyid Velâyed'in rolü olduğu düşünülmektedir. Nitekim Seyyid Velâyed, amaçladığı Ortodoks Sünnî Zeyniyye (Zeyniyye-Vefâiyye) şeyhliğine ulaştığında, Heterodoks Irak kökenli Vefâiyye tarikatı şeyhi olma projesinden vazgeçmiştir. Bu konudaki düşüncemizi güçlendiren diğer bir konu, Aşıkpaşazade Tarihi'inde, eserin tamamlanma tarihinden daha geç dönemdeki olayların yer alması ve muhtemel ilaveler veya değişikliklerdir. Gerek Taberi'nin birbirine zıt olayların (rivayetlerin) eserinde yer aldığını ifade etmesi, gerekse Samanoğulları veziri Bel'âmî'nin Taberi Tarihi'nin başlangıcında övgüyle bahsettiği değişiklikler ve ilaveler, Doğu belgelerinde sık rastlanan örneklerdir (Küçükalfa, 2021: 13-36; Taberi, 1991: 256-264, Ritter, 1964: 643-649; Yıldırım, 2012: 120; Günaltay, 1991: 44; Cahen, 1969: 193-220). Seyyid Velâyed'in de Iraklı Ebu'l Vefâ'nın yaşam süresini aşan olaylar

ve kişilerle bezenmiş Iraklı Ebu'l Vefâ Menâkıbnâmesi, eserin acele ve dikkatsizce oluşturulduğunu bize göstermektedir.

Kaynakça

- Acar, Ö. (2010). Arab Teriminin Kökeni. *Nüsha Dergisi*, 31, 73-107.
- Ahmed Teymur Paşa (2008). *Arap Kaynaklarına Göre Yezidilik ve Yezidiliğin Doğuşu*. Çev. Tanrıverdi, E. İstanbul: Ataç Yayınları.
- Ahmet Eflâki (1973). *Ariflerin Menkıbeleri*. Çev. Yazıcı, T. İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Akyol, İ. (2013). Fatih Sultan Mehmet Dönemindeki Edebi Çevreler. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 93-122.
- Aşıkpaşazâde (2003). *Osmanoğulları'nın Tarihi*. Haz. Yavuz, K. & Saraç, M. İstanbul: Koç Kültür Yayınları.
- Baharlu. İlgar, (2020). Tasavvuf Klasikleri Eşliğinde Safeviler Öncesinde Sema (Semah). *Alevilik-Bektâşilik Araştırmaları Dergisi*, 22, 179-198.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. Çev. Yıldız, H. D. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Beydilli, K. (2020). Âşıkpaşazâde Derviş Ahmed: Âşıkî'ya Dair Biyografik Katkılar. *Turkish Journal of History*, 71, 161-180.
- Böwering, G. (2003). Zulme Uğrayan ve İlhâdla Suçlanan İlk Sufiler. Çev. Tek, A. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 361-384.
- Cahen, C. (1969). Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı. Çev. Kaymaz, N. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7, 193-220.
- Cahen, C. (1994). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. Çev. Yıldız, M. İstanbul: E Yayınları.
- Cahiz (1967). *Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*. Çev. Şeşen, R. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Can, Ş. (2001). *Rubâiler, Mevlânâ'nın Rubâileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Cide, Ö. (2014). Osmanlı Kuruluş Döneminde Beylikler ile İlişkilerde Din Faktörü. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 99-117.
- Czegledy, K. (1998). *Bozkır Kavimlerinin Doğudan Batıya Göçleri*. Çev. Çoban, E. İstanbul: Özne Yayınları.

Demirci, M. (2009), Sevâd. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 36 (pp. 576-578). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Demirci, M. (2009). Sâmerriâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 36 (pp. 70-71). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Diehl, C. (2018). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. İstanbul: İnkilap Yayınları.

Ebu'l- Hayr-i Rumi (1988). *Saltuk-name*. Haz. Akalın, Ş. H. Ankara. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Eliade, M. (1999). *Şamanizm*. Çev. Birkan, İ. Ankara: İmge Yayınları.

Erdemir, A. (1999). Muslihu'd-din Mustafa İbn Vefâ, Hayatı, Eserleri, Tesirleri ve Manzum Eserlerinin Tenkidli Metni. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

Erdoğan, A. (1941). *Şeyh Vefa: Fatih Mehmed Devrinde İstanbul'da Bir Türk Mütefekkeri: Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi.

Esin, E. (1978). *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Eyice, S. (1991). Aşık Paşa Cami. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 4 (pp. 3-5). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Faruki, S. (2001). Bunalım, Uzlaşma ve Uzun Süreli Var Oluş: Bektâşi Ocağı ve Osmanlı Devleti: Onaltıncı ve Onyedinci Yüzyıllar. Çev. Çakır, Ç. *Hacı Bektâş Veli Araştırma Dergisi*, 18, 141-154.

Fayda, M. (1992). Bedevi. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 5 (pp. 311-317). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Feriddün Attar (2017). *Esrarname*. Haz. Kanar, M. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Fığlalı, E. R. (1993). Darünnedve. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 8 (pp. 555-556). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Gölpınarlı, A. (1958). *Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Veli: Vilâyet-Nâme*. İstanbul: İnkilap Kitapevi.

Grousset, R. (1980). *Bozkır İmparatorluğu*. Çev. Uzmen, M. R. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Güler, K. (2010). Kütahyalı Firaki ve Bilinmeyen Şiirleri. *Turkish Studies*, 5(1), 1037-1066.

Gülten, S. (2018). Osmanlı ve Vefâî Tarikatı İlişkilerine Bir Katkı: Yörükân-ı Seyyid Ebu'l Vefâ Cemaati, Aşıkpaşazâde ve Seyyid Velâyet. In Kurtoğlu, O. & Çamkara-Erginer, A. (Eds.), *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektâşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (pp. 563-580). Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları.

Günaltay, M. Ş. (1991). *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*. İstanbul.

İbn Haldun. (2005). *Mukaddime*. Ed. Uludağ, S. İstanbul: Dergâh Yayınları.

İbn Kesir. (1995). *El Bidaye ve'n-Nihaye*. Çev. Keskin, M. İstanbul: Çağrı Yayınları.

İnalcık, H. (2003). *Şair ve Patron*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

İnalcık, H. (2012). *Rönesans Avrupası - Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

İnalcık, H. (2015). Fâtih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası. Çev. Unan, F. *Ondokuz Mayıs University Journal Of Education Faculty*, 3, 215-226.

Kaçmaz, Ö. (2006). *Tâcu'l- Ârifin Seyyid Ebu'l-Vefâ'nın Tarihsel Yaşamı, Vefâîlik Hareketinin (Tarikatının) Anadolu Selçuklu Devletinin Yıkılışında ve Osmanlı Beyliğinin Kuruluşundaki Önemi ve Ebu'l-Vefâ Menâkıbnâmesi'nin Edisyon Kritik Metni*. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir. (Yayımlanmamış Master Tezi)

Karaarslan, N. Ü. (1999). Hüzeyl (Beni Hüzeyl). *TDV İslâm Ansiklopedisi* 19 (pp. 576-578). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Karadeniz, H. B. (2008). *Osmanlılar ile Beylikler Arasında Anadolu'da Meşruiyet Mücadelesi (14.-16. Yüzyıllar)*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Karadeniz, H. B. (2011). *Osmanlılar ile Anadolu Beylikleri Arasında Psikolojik Mücadele*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Konstam, A. (2007). *Europa im Mittelalter. Vom Frankenreich bis zur Renaissance*. Dresden: Tosa Verlag.

Kossak, S. (1997). *Cihanname (Jahanname) Shah Jahan Hunting Deer with Trained Cheetahs, Rajasthan: Mevar, Ca.1710*. New York: The Metropolitan Museum of Art.

Köprülü, M. F. (1941). Harizmşahlar. *İslâm Ansiklopedisi* 5/1 (pp. 267-285). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Küçükalfa, A. (2021A). Bayrak Kuşcuoğlu Ehl-i Hak / Hünkârî İnancının Ulu Ozanı. *Alevilik-Bektâşilik Araştırmaları Dergisi*, 23, 189-218.

Küçükalfa, A. (2021B). Firdevsi ve Şahname'nin Kayıp Hikâyeleri. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 13-36.

Ligozzi, J. (Ca. 1577–80). Janissary “of war” with a Lion. (Retrieved from www.metmuseum.org/art/collection/search/339261)

Madelung, W. (1992). Horasan ve Maverâünnehir’de İlk Mürcie ve Hanefiliğin Yayılışı. Çev. Kutlu, S. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 33, 239-247.

Mecdi Mehmed Efendi. (1989). *Sakaik-İ Numâniyye ve Zeyilleri*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Neşri, M. (1949). *Kitab-ı Cihannüma*. Eds. Unat, F. R. & Köymen, M. A. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Nicolas De Nicolay. (1567). *Illustration de les Navigations, Pérégrinations et Voyages Faicts en la Turquie*. Lyon: Author. (Retrieved from www.gallica.bnf.fr)

Ocak, A. Y. (1992). Bektâşilik. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 5 (pp. 373-379). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ocak, A. Y. (1992). *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (14-17. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ocak, A. Y. (2006). Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefai Tarikatı (Vefaiyye): Türkiye Tasavvuf Tarihine Farklı Bir Yaklaşım. *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 257, 119-155.

Ocak, A. Y. (2011). *Babailer İsyanı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Oruç Beğ. (1925). *Tevarih-i Al-i Osman*. Ed. Babinger, F. Hannover: Heinz Lafaire.

Oruç Beğ. (2008). *Oruç Beğ Tarihi (1288-1502)*. Çev. Öztürk, N. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Öngören, R. (2003). *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Öngören, R. (2013). Zeyniyye. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 44 (pp. 367-371). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Öngören, R. (2014). Fetih Sonrası İstanbul’da İlk Tasavvufî Yapılanmalar ve Fâtih Sultan Mehmed. In *Osmanlı İstanbulu I* (pp. 383-396). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.

Özdemir, M. N. (2005). Abbasi Halifesi Mu’tasım’ın Ordusunda Bulunan Türklerin ‘Köle’ Olup Olmadığı Meselesi. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 18, 211-230.

Özel, F. (2003). *Vefa’nın Mekânsal Gelişim Süreci*. İstanbul Üniversitesi, İstanbul (Yayımlanmamış Master Tezi).

Özgüdenli, O. (2013). *Selçuklular I: Büyük Selçuklu Tarihi (1040-1157)*. İstanbul: İsam Yayınları.

Özkul, A. (2008). *Tacü'l Arifin Ebü'l Vefa'nın Menâkıbı*. Marmara Üniversitesi, İstanbul. (Yayımlanmamış Master Tezi).

Ralamb, C. (1657-58). *Rålambska Dräktboken (The Rålamb Book of Costumes)*. Stockholm: The National Library of Sweden. (Retrieved from www.loc.gov/books)

Recepova, A. (2019). Sultan Hüseyin Baykara Dönemi Kültür Tarihi ve Onu Yüceltenler: Molla Cami ile Ali Şir Nevai. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 47, 151-176.

Rieu, C. (1881). *Supplement to the Catalogue of The Persian Manuscripts in the British Museum*. London: The British Museum.

Ritter, H. (1988). Osmanlılar Devrinde İstanbul'dan Geçmiş Iraklı Bazı Âlimler. *Belleten*, 209, 387-412.

Ritter, H. (1989). Nicolas De Nicolay'ın Türkiye Seyahatnâmesi ve Desenleri. *Erdem Dergisi*, 5(14), 571-617.

Roux, J. P. (1994). *Aksak Timur*. Çev. Yalt, A. R. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Roux, J. P. (2006). *Orta Asya, Tarih ve Uygarlık*. Çev. Arslan, L. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.

Roux, J. P. (2008). *Türklerin Tarihi*. Çev. Kazancıgil, A. & Arslan, L. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.

Saatçi, S. (2009). *Irak Türkmen Boyları, Oymakları ve Yerleşme Bölgeleri*. İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınları.

Söylemez, M. M. (2002). Vâsıt Kentinin Kuruluşu ve İlk Sakinleri Üzerine. *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/2, 145-172.

Sultan Veled. (1976). *İbtida-Name*. Çev. Gölpınarlı, A. Ankara: Konya Turizm Derneği Yayınları.

Sümer, F. (1972). *Oğuzlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Sümer, F. (1976). *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Güven Matbaası.

Şah Tahmasb-ı Safevi. (2001). *Tezkire*. Çev. Kırlangıç, H. İstanbul: Anka Yayınları.

Şahin, H. (2009). Seyyid Velayet. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 37 (pp. 75-77). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Şen, M. E. (2019). Selçuklu Öncesi Hilafet Merkezinde Türk Askeri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 221-237.

Taberi. (1991). *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*. Çev. Ugan, Z. K. & Temir, A. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Taşpınar, İ. (2015). Fetihden XVIII. Yüzyılın Sonuna Kadar İstanbul Rumları'nın Dini Hayatı. *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* 5 (pp. 82-89). İstanbul: İSAM.

Turgut, V. (2020). Ahu ve Derviş: XIII. Yüzyıl Tasavvuf Dünyası Üzerine Bazı Yeni Bulgular. *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Dergisi*, 96, 11-31.

Yıldız, M. (2006). Sinoplu Safâyi ve Vasâyâ-Yı Şeyh Vefâ Adlı Manzumesi. *Vefa Senti Dünü Bugünü Yarını Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (pp. 1-10). İstanbul: Bilim Sanat Vakfı.

Zeynel, A. (2004). *Kakaiye Hareketi*. Ankara Üniversitesi, Ankara. (Yayımlanmamış Master Tezi)